

ՎԱԿԵՐԱԳՐԱՅԻՆ ՆԻԹԵՐ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

1912-1914 թթ. Տիթթե Վիպերկի կողմէ մշակուեցաւ բարենորոգութեանց յատուկ թղթածրար մը, որ կը միտէր Արեւմտեան Հայաստանի տարածքի երկու նահանգներու (Էրզրում եւ Վան) մէջ ստնող վեց մարզերը (Վիլայէթ) ղնել Եւրոպացի քննիչներու հսկողութեան տակ, որպէսզի ի մօտոյ հետեւէին հայկական բարենորոգութեանց գործադրութեան: Թղթածրարը մշակուելէ ետք օրինականացաւ 1914 թ. Փետրուար 8-ին եւ երկու դիտորդները պատրաստուեցան գործի անցնիլ: Սակայն քանի մը ամիս ետք այդ օրէնքը կեանքի չկոչուեցաւ, երբ Օսմանեան Թուրքիան ստաւ Ա. Համաշխարհային Պատերազմի մէջ:

Այս կապակցութեամբ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութիւնը ոչ միայն իր ամբողջական գորակցութիւնը ցուցաբերեց, այլեւ տուաւ անհրաժեշտ յանձնարարութիւններ իր գերիշխանութեան տակ գտնուող Առաջնորդութիւններուն: Ստորեւ կը ներկայացնենք այդ ուղղութեամբ խորհրդապահաբար դրկուած տոյն շրջաբերականը, որ կը գտնուի Երուսաղէմի Պատրիարքարանի տրամադրութեան տակ:

ԽՈՐՀՐԱԲԱՐ

(Միայն Առաջնորդներուն յատուկ)

Կ. Պոլիս, 17 Փետրուար 1914

Մօտ տարի եւ կէս առաջ հայկական դժբաղդ դատը վերաբացուեցաւ Բեռլինի Վեհաժողովին մասնակցող վեց մեծ պետութեանց կողմէ:

Մեր աղերսներուն վրայ Ազգիս Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճեցաւ ստանձնել իր թշուառ հօտին պաշտպանութիւնը եւ իր կողմէ պաշտօն յանձնեց Վսեմ. Պօղոս Փաշա Նուպարին, որ Հայկական Պատուիրակութեան մը գլխուն կանգնելով ամենամեծ եռանդով եւ ձեռնհասութեամբ յաղթեց շատ մը խոչընդոտներու եւ քաղաքական ներկայ ոչ այնքան նպաստատու վայրկեաններուն մէջ իսկ, կրցաւ արդիւնքի մը հասցնել, որ շատ անկի նպաստատու պիտի ըլլար, եթէ չքոնկէր միջ-Բալկանեան երկրորդ պատերազմը:

Ազգային Պատրիարքարանս - իր հանգամանքները ներածին չափով - միշտ համերաշխ եւ խորախորհուրդ Ազգիս Վեհ. Կաթողիկոսի եւ Վսեմ. Պօղոս Նուպար Փաշայի հետ, իր կարեւոր դերը ունեցաւ Հայկական Դատի ներկայ յաջողութեան մէջ, որ անելորդ կը գտնանք բացատ-

րել: Սակայն անհրաժեշտ կը համարինք այժմէն բնորոշել եւ գնահատել ձեռք բերուած յաջողութիւնը, ըստ այնմ արդիւնատրելու համար զայն:

Մեծ Պետութիւնները իրենց կողմէ Հայկական Հարցի վերջին շրջաններուն, Գերմանիոյ եւ Ռուսիոյ յանձնեցին հետապնդումը մեր դատին:

Գերմանիան Ռուսիոյ հետ համաձայնելու համար կարգ մը սրբագրութիւններ մտցուց ծրագրին մէջ՝

ա.- փրկելու համար Օսմանեան կայսրութեան փրեսիժը, եւ

բ.- առանց նիպական ճնշման եւ դժուարութեանց ընդունելի ընելու համար զայն:

Այսպէս կրցան միանալ Եւրոպական երկու հակառակորդ խմբակցութեան տեսակէտները, որոնք մինչեւ այսօր համախորհուրդ վարեցին բանակցութիւնները Բարձրագոյն Դրան հետ եւ եզրակացութեան մը բերին:

Այսօր հաստատուն կերպով երաշխատուած են այն կէտերը, որ կը ներփակենք: Անոր հաստատման Կայսերական իրաւունք պիտի հրատարակուի եւ պաշտօնապէս պիտի հաղորդուի Ընդհանուր երկու քննիչներու անուանման հետ, որ պիտի կատարուի համաձայնութեամբ Եւրոպական պետութեանց՝ մօտ օրէն:

Սոյն համաձայնութիւնը կը պարունակէ Հայկական բարեկարգութեանց հիմնական կէտերը միայն. անոնց մանրամասնութիւնները եւ մեր կարգ մը բաղձանքները պիտի ջանանք որ մտցուին Ընդհանուր քննիչներու իրահանգներուն մէջ, որ պիտի պատրաստուի վերջիններուս մասնակցութեամբ: Հիմնական սոյն կէտերը թէ՛ մեր ազգային բոլոր իղձերուն եւ պահանջներուն ամբողջական գոհացում մը չի տար, սակայն կրնանք ըսել նաեւ թէ ան նախաքայլ մըն է, հանգրուան մը, որու միջոցին մեր հայ ժողովուրդը պիտի կարենայ ամփոփովիլ, ապահովովիլ եւ բարգաւաճիլ՝ պայմանով որ անոնք գործադրուին ուղղամտօրէն եւ ճշտօրէն:

Անցեալի դառն դասերը հարկաւ չէին կրնար լաւատես ընել շատ մը խոստումներու վերաբերմամբ, սակայն - համամիտ ըլլալով հանդերձ որ ծայրահեղ խանդավառութիւն վնասակար է - անհրաժեշտ է սակայն գիտնալ գնահատել միանգամայն ձեռք բերուած արդիւնքին դրական արժէքը ըստ այնմ զայն օգտագործելու եւ արդիւնատրելու համար: Ոչ մէկ բարենորոգում, որքան լայն եւ լոյն ըլլայ այն, արդիւնք մը չի կրնար առաջացնել, եթէ Հայ ժողովուրդի բոլոր ուժերը եւ մանաւանդ ազգային իշխանութիւնները, չգիտնան արդիւնատրել զայն իրենց յամառ աշխատութիւններովը եւ հեռատես ու խելացի գործելակերպովը: Ձեռք բերուած սոյն հիմնական կէտերու արդիւնատրման տեսակէտէն ամենէն կարեւոր եւ անմիջական ձեռնարկները

հետեւեալներն են, որ յանձնելով ձեր լուրջ ուշադրութեան, կը հրաւիրենք անմիջապէս միջոցներ խորհիլ անոնց ժամ առաջ ի կատար ածման ամենախիստ խորհրդապահութեամբ:

Ա.- ՎԻՃԱԿԱԳԻՐ

Հայկական բարեկարգութեան ներփակ համաձայնագրէն պիտի տեսնէք, որ Հայերու մասնակցութիւնը, մինչեւ հիմնական մարդահամարի կատարուիլը. Վիլայէթի ժողովներուն համար (Մէճլիսի Ումումին Վիլայէթի էնճիմէմէնի) Վան եւ Պիլիս վիլայէթներուն մէջ պիտի գործադրուի կէս առ կէսի դրութեամբ, իսկ միա բոլոր վիլայէթներուն մէջ համեմատական՝ հիմնուած մահմետականներուն համար երեսփոխանական վերջին ընտրութեանց տոմարներու, իսկ քրիստոնեաներուն՝ իրենց Առաջնորդարաններու կողմէ ներկայացուած ցանկերու վրայ:

Ասկէ կը բխի ուրեմն, որ շուտով պիտի ձեռնարկուի ընդհանուր մարդահամարի՝ Երոպացի մասնագէտի մը հսկողութեան տակ, մինչ այդ, քանի որ Առաջնորդարաններու ցուցակներու վրայ պիտի որոշուի հայերու մասնակցութեան չափը, ուրեմն կ'ըմբռնէք անշուշտ թէ որքան մեծ կարեւորութիւն պիտի ունենան լիակատար եւ ճշգրիտ ցուցակներ՝ Հայ ազգաբնակչութեան:

Արդ, անցեալ տարի թէեւ, մեր ցուցակներուն վրայ կազմած եւ դրկած էք Ձեր թեմի հայերուն թիւերը, բայց ի նկատի ունենալով ներկայիս անոր ահագին կարեւորութիւնը մեզ համար, կը յանձնարարենք ձեզ ձեռնարկել անմիջապէս սրբագրելու լրացնելու եւ մանրամասնելու վիճակագրութեան այն տախտակները, որոնք պատրաստած էինք մեր պահանջին վրայ. այդ աշխատութիւնը կատարելէ վերջ, բնագիրը առանձին տոմարներու մէջ կ'արձանագրէք, վաւերացնելով ձեր եւ Գաւառական Վարչութեան ստորագրութիւններով, իսկ մէկ պատճէն կը յղէք Պատրիարքարանս: Աւելորդ անգամ մը ես կը շեշտենք որ վիճակագրութիւնը շատ մանրամասն եւ ըստ կարելոյն ստոյգ պիտի ըլլայ (գիտէ գիտ) փութով ի գլուխ հանուի՝ ձեռնահաս եւ բարեխիղճ յատուկ անձերու յանձնելով այդ աշխատութեան պատրաստութիւնը:

Բ.- ՀՈՂԵՐՈՒ ՀԱՐՑ

հիմերու մէջ պիտի գտնէք նաեւ յօդուած մը մեր երկրի ամենակենսական - հողային խնդրին մասին, որ պիտի լուծուի Ընդհանուր քննիչներու անմիջական հսկողութեան տակ:

Այդ առթիւ հողային հարցի մասին Ընդհանուր քննիչներուն ամբողջական գաղափար մը տալու եւ մեր արդար պահանջները պաշտպանելու ու լիովին բաւարարութիւն ստանալու համար, պէտք է որ մեր բոլոր թեմերը պատրաստ ունենան թեմին մէջ գտնուող ամէն տեսակի եւ ձեւի հողային գրատւաններու ամենաճշգրիտ եւ մանրամասն ցուցակները՝ անհատի, ազգային հիմնարկներու, վանքերու հողերու եւ կալուածներու, ինչպէս նաեւ անոնց քանակի, տարածութեան, անոնց արժէքի, գրառող անձերու եւ գրառուած եղանակի մասին, սակայն ամէն կերպ պիտի ստուգեն որ չափազանցութիւններ չստանան անոնց մէջ, զի Երոպացի պարկեշտ պաշտօնեայ մը չը հանդուրժելով անոնց, մէկ աղաւաղում մը միայն բաւ է նախապաշարելու զանոնք մեր հողային արդար պահանջներուն նկատմամբ:

Գ.- ՊԱՇՏՈՆԵԱՆԵՐ

Բարենորոգման հիմնական կէտերու մէջ պիտի գտնէք նաեւ յօդուած մը, որ կ'որոշէ, ըստ կարելոյն, կէս առ կէս համեմատութիւնը ընդունելու բոլոր նահանգներու մէջ - պաշտօնեաներու եւ ապահովութեան ուժերու համար:

Այս ամենակարեւոր պայմանէն լիապէս եւ անմիջական կերպով գոնէ հնարաւորութեան սահմաններու մէջ - օգտուելու համար, այժմէն անմիջապէս պէտք է ձեռնարկել պատրաստել վիճակագրութիւն մը բոլոր հայ կամ քրիստոնեայ պաշտօնէութեան, ներփակ հարցումներուն համաձայն, եւ օրինակ մը դրկել մեզ:

Կը փափաքէինք գիտնալ նաեւ թէ ժանտարմներու եւ փոխներու ներկայ անսակամներով պիտի յաջողի՞ մեզի գտնել բաւարար թիւով հայ եւ քրիստոնեայ թեկնածուներ՝ ժանտարմի եւ փոխի պաշտօններուն համար, որպէսզի կարենանք լրացնել ընդունուած սոյն երկու գլխաւոր պայմանները, որ ինչպէս գիտէք, միակ գրաւականն են արդար Վարչութիւն մը ստեղծելու եւ ապահովելու մեր կեանքը եւ ինչքը:

Ահա այն գլխաւոր եւ անմիջական նախապատրաստական ձեռնարկները, որոնց ձեռք պիտի զարնուի ժամ առաջ խոհեմութեամբ եւ խորհրդապահութեամբ:

Հաճեցեք հաղորդել մեզ սոյն նամակը ստացած ըլլալնիդ եւ ձեր կարծիքը վերոյիշեալ առաջարկութեանց շուտափոյթ կարգադրման մասին:

ՊԱՏԱՍԽԱՆԵԼ ՄԱՆՐԱՄԱՍՆԱԲԱՐ
ՀԵՏԵԻԵԱԼ ՀԱՐՑՈՒՄՆԵՐՈՒՆ

1.- Վիլայէթիդ (նահանգներով, գազաններով եւ նահիէներով) պետական բոլոր պաշտօնեաներու ընդհանուր թիւը (իւրաքանչիւր դիւանին զատ-զատ) Վարչային, Դատական, Ոստիկանական եւ այլն:

2.- Իւրաքանչիւր դիւանին մէջ որքան հայ կամ քրիստոնէայ պաշտօնեաներ կան:

3.- Անոնց անունները, տարիքը, պաշտօնը, քանի՞ տարի պաշտօնավարած են եւ ո՞ր, անոնց ազգային եւ բարոյական կեանքը, ի՞նչ դպրոցական կրթութիւն ունին, ի՞նչ լեզուներ գիտեն, լրացուցած են երկրի օրէնքով եւ կանոններով որոշուած պայմանները (դատական պաշտօնեաները *հուզուզէն*, իսկ վարչային մեծ պաշտօնեաները *միւլքիէյէն* վկայուած ըլլալը) կամ որոշք լրացուցած են:

4.- Երկրի օրէնքներով եւ կանոններով որոշուած պայմանները լրացնող քանի՞ մահմետական պաշտօնեաներ կը գտնուին եւ ո՞ր ճիւղերու մէջ:

5.- Ցուցակագրել հայ կամ քրիստոնէայ այն անձերու անունները, որոնք թէեւ ներկայիս պետական պաշտօնեայ չեն, բայց ունին յարմարութիւններ ստանձնելու ու եւ չէ պաշտօն: Անոնց մասին եւս տեղեկութիւններ նշանակել համաձայն 3-րդ կէտին հարցերուն եւ աւելցնելով նաեւ հետեւեալնրը - այսօր ի՞նչ պաշտօն ունին անոնք, երբ եւ ի՞նչ պետական պաշտօնեայ եղած են, ո՞ր եւ քանի՞ տարի, պետական ի՞նչ պաշտօն ստանձնելու յարմարութիւն ունին:

6.- Նահանգիդ մէջ ներկայիս որքա՞ն ժանտարմ կամ ոստիկան կայ: Ատոնցմէ որքա՞նը հայ կամ քրիստոնէայ են:

Կը խնդրուի պատասխանել, լուրջ եւ խոհեմ ուսումնասիրութենէ մը ետք ըստ կարելոյն փութով:

Նոյն ձեռնարկը խորհրդաբար կատարելու պատճառով յարմար դատուեցաւ ներքակ շրջաբերականները յղել միւսիայն վիլայէթի եւ նահանգներու Առաջնորդութեանց, հետեւաբար վիլայէթիդ մէջ գտնուող միւս թեմերուն ուսումնասիրութիւնը ձեր հրահանգով կատարել տալէ վերջ, պէտք է ամփոփեք եւ փութով դրկէք մեզի:

ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ
ԱՄԱՍԻԱ - ՄԱՐԶՈՒԱՆԻ

Ամսաթիւ, 16 Յուլիս 1914

Դիւան--- Առաջնորդարան
Համար--- 368

Ամենապատիւ
Տ.Տ. Զաւէն Ս. Արքեպիսկոպոս
Բարեխնամ Պատրիարք Հայոց Թուրքիոյ
Կ. Պոլիս

Անցեալ 1913 Մայիս 31 թուակիր գրութեամբ տուած էինք Թեմիս ամենագլխի ընդհանուր ժողովրդեան վիճակագրական ցուցակը Պատրիարքարանիդ յանձնարարութեան համաձայն: Սակայն Ձեր Ամենապատուութեան տարւոյս Փետրուար 17-ի շրջաբերականով ըրած յանձնարարութեան համաձայն, մեր ժողովրդեան ստոյգ վիճակագրութիւնն ունենալու համար, յատուկ պաշտօնեաներու միջոցաւ վերստին ցուցակագրել տուած ըլլալով տուն առ տուն եւ յականէ անուանէ ամենայն ճշգրտութեամբ, ներկայիս ներքակ կը յղենք անոր արդիւնքը վիճակին Խառն Ժողովին կողմէ հաստատուած այսօրուան թուակիր վիճակագրոյցով մը: Իսկ Ամսաթիւդ եւ Մարգուանի ազգայիններու թիւին այս տարի բաւականաչափ պակսելուն մէկ պատճառն ալ, զինուորագրութեան պատճառաւ կարգ մը երիտասարդներու եւ ընտանիքի տէր անձերու եւս արտասահման խոյս տալն էր:

Մատչելով ի Համբոյր Ձեր Ամեն. Ս. Աջոյն մնամ խոնարհ որդի՝
Առաջնորդ Գէորգ Ծ. Վրդ. Իբրանոսեան

ԽՆԴՐՈՅ ԱՌԱՐԿԱՅ ՎԻԼԱՅԷԹՆԵՐԸ
1914 թ.